

VIRI, Objava arhivskih virov, br. 7, Ljubljana 1994. (Izdanje Arhivskog društva Slovenije, 236 str.) – Jera Vodusek-Starič, "Dosje" Mačkovšek

Ovaj "dosje" samo je jedan u nizu bezbrojnih dosjea što su ih Ozna, a od 1946. Udba otvorile na teritoriju bivše Jugoslavije, zbog čega je objavljivanje ovoga gradiva jednako zanimljivo i hrvatskim arhivistima i povjesničarima. Iako se dosje vodi pod imenom ing. Janka Mačkovšeka, povjesničarima je odavno jasno da nije riječ samo o osobi čije ime nosi, već mnogo više od toga. Oslikava kako uzavrele političke prilike tijekom II. svjetskoga rata, tako i poslijeratno razdoblje sa svim posljedicama političkih promjena u bivšoj Jugoslaviji. Tek u srpnju 1994. ovaj dosje je "deklasificiran", predan Ministarstvu unutrašnjih poslova Slovenije, dakle, postao je dostupan znanstvenicima-povjesničarima. Za Oznu odnosno Udbu imao je veliko značenje, jer je predstavljao podlogu za mnogobrojne poslijeratne procese i osude predratnih političara, od kojih su mnogi osuđeni i na smrt. Optuženi su najčešće terećeni za kolaboraciju s izbjegličkom vladom u Londonu te za suradnju s britanskom obavještajnom službom. Kao tipičan primjerak tisuća takvih dosjea, znanstveno ga je priredila i objavila dr. Jera Vodusek-Starič.

Autorica je u *Uvodu* (5-14) vrlo temeljito obradila političke prilike u Sloveniji tijekom II. svjetskog rata i u njima ulogu J. Mačkovšeka, vodeće ličnosti slovenskoga dijela Jugoslavenske nacionalne stranke. Kao član predsjedništva Slovenskoga saveza, bio je zadužen za odnose Saveza s javnošću, za poslove Napredne radne zajednice te za pitanja granica. Budući je sakupio i gradivo spomenutih ustanova, značajnih za povijest Slovenije, ne čudi što su povjesničari godinama pokušavali dobiti pristup tom gradivu.

Dosje obuhvaća preko 2000 stranica raznolike građe, od koje su povjesničare posebno zanimali Mačkovšekovi zapisnici sa sastanaka slovenskoga dijela Jugoslavenske nacionalne stranke od 1942. do 1944. godine, kao i bilješke s političkih sastanaka vezanih uz osnivanje Slovenskog saveza, koalicije predratnih političkih stranaka i grupa. Iz tih je zapisnika i bilježaka najočitije njihovo neslaganje s komunizmom, zbog čega se nisu niti pridružili narodnooslobodilačkom pokretu, točnije slovenskoj Osvobodilnoj fronti. Smatrajući komuniste protivnicima Jugoslavije, ovi su se liberali tada zauzimali za nezavisnu i slobodnu Sloveniju. Ipak, svi su oni bili protivnici okupatora i okupacije, čvrsto na strani zapadnih saveznika, kojima su nerijetko dostavljali i podatke sasvim vojne naravi. Ironija tim veća, što ih je upravo to najviše teretilo nakon rata, u klimi totalne komunističke anglofobije i vječitog pronalaženja "vanjskih neprijatelja". Samo u ovom dosjeu pojavljuje se oko stotinu osoba, a svih spomenutih je preko šesto. Osim suradnje s engleskom obavještajnom službom, spominjala se i suradnja sa službama savezne vojne uprave u Italiji, Austriji i Njemačkoj te s jugoslavenskom i slovenskom političkom emigraci-

jom. Istina je, međutim, sasvim drugačija. Poslijeratne komunističke vlasti osjećale su silnu ugroženost od svih pripadnika predratnih građanskih stranaka, pa su i sve te besmislene optužbe imale samo za cilj eliminiranje političkih protivnika komunizma.

I Mačkovšekova životna sudbina odraz je burnoga vremena u kojem je živio. Janko Mačkovšek, inženjer građevine rođio se 1888. godine u Idriji, koja je pripadala dijelu slovenskih krajeva pod Italijom. Školovanje je započeo u rodnom mjestu, nastavio u Ljubljani, a završio u Pragu. Nakon diplome zaposlio se u gradskom građevnom uredu u Ljubljani gdje je proveo sav radni vijek, sve do internacije u Dachau. Prije II. svjetskog rata bavio se problemima ljubljanskog urbanizma, pitanjima slovenskih granica, a najviše organizacijama narodne zaštite koje su pomagale slovenskim bjeguncima iz krajeva pod talijanskom okupacijom. Zbog ove zadnje aktivnosti uhapšen je već 1941. od strane talijanske okupacijske vlasti. Sve do izbijanja rata nije se aktivno bavio politikom, iako je bio član Jugoslavenske nacionalne stranke te ekspert za granice na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919, što svakako ima i političke konotacije.

U Sloveniji je već prije izbijanja rata započelo raslojavanje unutar postojećih stranaka i grupa, pa je tako došlo i do raskola između mladih i starih unutar JNS, a i do prvog povezivanja stranaka u tzv. napredni blok. Godine 1942. veći dio slovenskih stranaka udružio se u Slovenski savez, a J. Mačkovšek postaje članom predsjedništva (tri člana) i zadužen za veze s inozemstvom. Iako su sve stranke u Savezu priznavale legitimnost jugoslavenske vlade u izbjeglištvu, nisu prejudicirale buduće uređenje države, smatrajući da će se to urediti nakon završetka rata i to na slobodnim demokratskim izborima. Nakon kapitulacije Italije 1943. Savez se formalno raspao, a sljedeće godine obnovljeni su pregovori o osnivanju nekog novog zajedničkog tijela, do čega je došlo u listopadu 1944. kad je osnovan Narodni odbor. To se već događalo bez sudjelovanja Mačkovškega, kojeg je uhapsio Gestapo 4. ili 8. kolovoza te godine. Bilo je to samo jedno u nizu hapšenja što ih je izveo Gestapo, a sve s optužbom o ilegalnom djelovanju u korist izbjegličke vlade u Londonu i zapadnih saveznika. Najveći dio uhapšenih odveden je u Dachau, gdje je veći dio i umro, a među njima i Janko Mačkovšek, koji je 31. siječnja ili 1. veljače 1945. umro u logoru od pjegavog tifusa.

Osim *Kratica* na početku (str. 4) i *Uvoda*, autorica je gradivo obradila i podijelila u 4 poglavlja (15–226), a na kraju je nakon sažetka na engleskom jeziku (227–228) dodala i vrlo korisno *Kazalo osoba* (229–234) koje se pojavljuju u tekstu. Gradivo je prepisano iz rukopisa bez jezičnih zahvata, osim kad se radilo o očitim pogreškama. Autorica je razriješila većinu kratica iz tekstova te ilegalna imena kada je to bilo moguće, dok su upitnikom obilježena sva nejasna mjesta. U tekstu su

koristene tri vrste bilježaka: one u samom tekstu su dvostruke i pisane kurzivom (jedne se odnose na uvodne napomene uz svaki dokument i govore o osobama i vremenu kad se događaj odvijao, a druge u zagradama većinom otkrivaju ilegalna imena), dok one ispod crte samo iznimno tumače događaje, a većim dijelom donose biografske podatke o glavnim sudionicima događanja. Potpuniji životopisi tih osoba mogu se naći u biografskim leksikonima i enciklopedijama.

Prvo poglavlje (15–34) sadrži Mačkovšekove zapise o početku okupacije u Sloveniji 1941, svojem hapšenju od strane talijanskih okupacijskih vlasti, saslušanjima i vremenu provedenom u različitim zatvorima. Također opisuje što se sve događalo tih dana u Sloveniji, od progona jugoslavenski orijentiranih ljudi do masovnih interniranja u Italiju i Njemačku.

Drugo poglavlje (35–100) sadrži zapise o političkim sastancima u razdoblju 1941–1944. Prije svega, riječ je o izboru rukopisnih bilježaka o razgovorima što ih je Mačkovšek vodio s različitim ličnostima političkog života, zapisnicima sa sastanaka vodstva Jugoslavenske nacionalne stranke i Slovenskog saveza te o njegovim pismima (pisma naslovljena na njega u prilogu su 4. poglavlja). Posebno je zanimljiv dio koji opisuje povezivanje stranaka u napredni blok te razgovore o široj koaliciji tri onodobna misaona kruga, tj. povezivanje između tzv. "klerikalnog" (katoličkog), "liberalnog" (naprednog) i socijalističkog bloka. Zabilješke se odnose na razgovore s Naprednom radnom zajednicom (Napredna delovna skupnost), uspostavljanje veza s jugoslavenskom izbjegličkom vladom u Londonu, kao i sa OF (Osvobodilna fronta).

U trećem je poglavlju (101–138) korespondencija vođena tijekom II. svjetskog rata između Mačkovšeka i dr. Vladimira Miselja. Ovaj je Mačkovšekova pisma prosljeđivao jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi u London, dok su drugi članovi Slovenskog saveza koristili i neke druge kanale. Njihovo dopisivanje trajalo je od 1942. sve do Mačkovšekova hapšenja 1944. Poruke slane Miselju bile su vrlo kratke, ali su uz njih bili priloženi opširniji politički elaborati i izvještaji (u prilogima 4. poglavlja), što su se u početku najviše odnosili na pitanja slovenskih granica, zatim članci iz novina, knjige i što je najvažnije, popisi interniranih osoba. U tom dopisivanju Mačkovšek se koristio ilegalnim imenima Lah ili I.G. (Ivan Grad), a Miselj imenom Bled.

Četvrto, najopsežnije poglavlje (139–226) sadrži priloge, među kojima su najbrojniji dokumenti nastali radom Slovenskoga saveza, Napredne zajednice i vojske, zatim izvještaji pojedinih članova Saveza te pisma naslovljena na Mačkovšeka. Svi dokumenti prihvaćeni su prethodno na sjednicama Saveza, a Mačkovšek ih je nakon toga slao izbjegličkoj vladi u London. Važniji su dokumenti: Program svih slovenskih stranaka koje su 1941. bile u Narodnom vijeću (bez komunista); Projekt

deklaracije Slovenskoga saveza iz 1942; Dokument o osnivanju Slovenskog saveza za narodno oslobođenje od travnja 1942; Nacrt pravila Slovenskog saveza; Projekt prijedloga sporazuma s Osvobodilnom frontom te s tim u vezi prijedlozi Saveza jugoslavenskoj vladi i upute slovenskim članovima Vlade te Slovenskom narodnom odboru u Londonu; Protest zbog zasjedanja AVNOJ-a i osnivanja NKOJ-a, upućen u prosincu 1943. izbjegličkoj vladi preseljenoj u Kairo. Na kraju ovoga poglavlja je integralni referat dr. Črtomira Nagodea pod naslovom *Naše granice*, što ga je Mačkovšek poslao u Švicarsku u svibnju 1943. U bilješkama autorica žali što ovom tekstu nisu priloženi zemljovidi. S obzirom na aktualno pitanje granica Slovenije i Hrvatske, bilo bi zanimljivo vidjeti kakvo su rješenje predlagali prije pedesetak godina.

Kao što je već na početku rečeno, iako je objavljivanje ove građe najviše vezano za Sloveniju i Slovence, jednako je zanimljivo i nama kao svojevrsan obrazac političkih događanja prije, u tijeku i osobito nakon II. svjetskog rata. Možda je sazrelo vrijeme da se slična građa obradi i objavi u Hrvatskoj, jer i naša suvremena povijest poznaje previše "Mačkovšeka".

Nikolina Krtalić

SODOBNI ARHIVI '95 (MODERN ARCHIVES '95), XVII. Savjetovanje o stručnim i tehničkim problemima u arhivima, Maribor, ožujak 1995, 193 str. (10 str. sažetaka)

Časopis izdaje Međunarodni institut arhivskih znanosti pri Pokrajinskom arhivu Maribor, a uređuje ga Peter Pavel Klasinc, ravnatelj ovoga arhiva. Zanimljivo je da je tiskanje omogućeno novčanom potporom radne organizacije PRIMAT iz Maribora, ali i reklamnim oglasima raznih poduzeća, što se objavljuju u časopisu. Časopis su kompjutorski obradili i pripremili za tisak djelatnici Pokrajinskog arhiva Maribor i dobro je grafički opremljen.

Broj što ga prikazujemo gotovo u cijelosti je posvećen temama XVII. Savjetovanja o stručnim i tehničkim pitanjima u arhivima, održanog od 27. do 28. ožujka 1995. u Radencima, a tek dvadesetak stranica (161-178) donosi 4 članka iz arhivske teorije i prakse. Opseg ovoga broja je 183 stranice (uključujući i sadržaj) te 10 dodatnih stranica sažetaka svih članaka na slovenskom i engleskom jeziku u obliku kartica. Dva su od tih sažetaka na hrvatskom, a tri na njemačkom jeziku, jer su i članci objavljeni na tim jezicima, budući su referate održali i gosti iz Austrije, Njemačke, Bosne i Hercegovine te Hrvatske.

Uvodni tekst je ujedno i uvodni referat što ga je na Savjetovanju održao Peter Pavel Klasinc pod naslovom *EPPUR SI MUOVE – Ipak se kreće (5-9)*. Spominjući